

**ACTE NOTARIALE DIN TRANSILVANIA (1850-1918).
CONȚINUT ȘI TIPOLOGIE**

DANIELA DETEȘAN
dete76@yahoo.com
Institutul de Istorie "George Barițiu" – Cluj-Napoca

**NOTARIAL ACTS FROM TRANSYLVANIA (1850-1918).
CONTENT AND TYPOLOGY**

ABSTRACT

No author has written a history of the Transylvanian notariat in modern times, starting from notarial archives. One explanation can be the difficult nature of the endeavor. The research is the interface between history, law sciences, sociology, economics, anthropology, genealogy and requires knowledge of the languages of the sources - Hungarian and German. The goal of this article is to make a general description of the notarial documents in Transylvania at the middle of the XIXth century. Primary sources, large and diverse, allow reconstruction of a wide spectrum of economic, social, demographic and cultural variables. Following the French model of Jean-Paul Poisson, notarial documents were classified into three categories: acts on family and family patrimony, reale estate acts and economic-financial documents. Wills, donations, wealth inventories, marriage contracts and dowry contracts, sales-and-purchase contracts, divisions and heritage renouncing, reconciliation between brothers, they all have significant historical importance as they provide accurate and relevant information about the successoral transmission system in Transylvania. Two case studies will provide an inventory at micro-regional level. The target group is the notaries from Mureș and Brașov counties. Together with priests and teachers, the notaries were emblematic characters in the rural and urban areas. Dealing with this topic implies building up a database of historical data, seen as the starting point for further investigations.

Keywords: the notary, notarial documents, Transylvania, modern era.

Nimeni nu a scris o istorie a notariatului din Transilvania epocii moderne luând ca punct de plecare arhivele notariale. O explicație poate fi dată de dificultatea ridicată a temei. Demersul este interdisciplinar, la frontiera dintre istorie, științe juridice, economie, sociologie, antropologie, genealogie și în plus necesită cunoașterea limbilor izvoarelor, maghiara și germana. În istoriografia română se simte lipsa unui compendiu de legislație notarială – indispensabil instrument de lucru care

să releve cadrul legislativ general și să traseze principalele coordonate ale notariatului public de la înființare până la Marea Unire. Normativele statului austriac și austro-ungar despre notarii comunali și publici nu se identifică rapid și nici ușor. S-au publicat separat, în colecții de legi, broșuri de popularizare, publicații periodice și parțial în presa epocii. Juriștii au adunat într-un volum doar două extrase despre notarii publici: legea XXXV/1874 și legea XVI/1894¹. Din acest documentar lipsesc legile privitoare la notarii comunali: legea comunală XVIII/1871², legea XXII/1886³ despre comune, legea XX/1900⁴ asupra cursurilor administrative comunale. Modificările ulterioare aduse legii care introducea notariatul public în Transilvania – legea VII/1886⁵, legea LI/1880⁶, legea L/1883 și articolul de lege XVI/1894 –, arată continua preocupare a legiuitorului pentru calificarea notarilor publici, taxele stabilite pentru notari sau evoluția procedurii succesorale notariale.

Pe lângă dificultăți, abordarea unui asemenea subiect comportă mai multe avantaje. Depozitele notariale conțin muniți de documente. Paradoxal, ele au rămas necunoscute cercetărilor istorice românești corespunzătoare epocii moderne. Fondurile notariale impresionează nu doar prin bogăția, cât mai ales prin diversitatea informației. Ele vin să completeze în mod fericit direcția de cercetare academică axată pe istoria elitelor, sistemul transmițerilor succesorale, istoria rurală (prin enumerarea tipurilor de culturi agricole, a uneltelor țărănești, resurselor forestiere, viticole, apicole), istoria habitatului (prin descrierea interiorului domestic, a gospodăriei, mobilierului), istoria prețurilor (animalelor, locuințelor, pământului), cultura vestimentară (hainele, trusoul miresei), istoria cărții (prin volumele din bibliotecile particulare enumerate în testamente), alfabetizarea populației (prin semnăturile testatorilor, donatorilor și martorilor, sau prin acel X trecut în dreptul neștiutorilor de carte, care pun degetul pe semnul crucii), filantropie (prin fundațiile și fondurile caritabile create pentru sprijinirea școlii și bisericii). Arealul geografic acoperit de surse cuprinde întreg teritoriul

---

¹ Dumitru Viorel Mănescu, Doina Dunca, *Documentar. Acte normative cu caracter notarial din perioada 1874-1975*, București, Editura Notarom, 2006.

² *Legea comunală sau Articiii de lege XVIII:1871 și V:1876*, explicați de Iosif Pop, jude regesc cercual și membrul Asociațiunei Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Brașov, 1881; *Federațiunea, diurnalu politicu, literariu, comercialu și economicu*, MDCCCLXXI, 1871, nr. 82, 83.

³ *Colecțiunea legilor din anul 1886* (în continuare *Colecțiunea legilor, 1886*), Edițiunea Ministeriului Reg. Ung. de Interne, Fasciclu I (I-VII), Budapesta, 1886, pp. 274-358.

⁴ *Magazinul legilor statului pe anul 1900*, Edițiunea Ministeriului Reg. Ung. de Interne, Fasciclu I (I-XXII), Budapesta, 1900, pp. 246-248.

⁵ *Colecțiunea legilor, 1886*, pp. 86-116.

⁶ *Colecțiunea legilor din anul 1880*, Edițiune Oficiale, Budapesta, 1880, pp. 366-379.

Transilvaniei. Absoluta noutate a izvoarelor primare face ca investigația științifică să fie una de pionierat.

Metodologic se poate opta pentru o abordare cantitativă, cu ajutorul analizei statistice și prosopografiei, sau de tip calitativ, prin studii de caz. Legislația românească actuală permite cercetătorilor accesul la documentele notariale și judiciare după 90 de ani de la crearea lor⁷.

Ca punct de reper pentru acest articol am selectat 14 fonduri notariale de la arhivele din Brașov și Târgu Mureș (vezi tabelul de mai jos). Am răsfoit filă de filă trei colecții notariale de la Târgu Mureș (circa 8 metri liniari de arhivă). Pentru celelalte 11 fonduri din Brașov am consultat 19 inventare, așa-numitele ”*registre index de acte autentice*”. O serie lungă de întrebări s-au ridicat: Cine au fost notarii Transilvaniei moderne? Câte tipuri de notari au existat? Ce fel de acte au întocmit? Ce competențe profesionale aveau? Cum a evoluat instituția notariatului? Au existat diferențe între legislația și practica notarială? În ce măsură au existat ”dinastii de notari”, la fel ca în cazul preoților? Cine forma clientela notarilor și ce caracteristici socio-demografice avea? Ce ocupație aveau? Unde locuiau? Știau să scrie și să citească?

Numele și prenumele	Localitatea	Perioada	Durata
Ciurea Vasile	Sighișoara	1898-1948	50 ani
Gross Károly	Sighișoara	1875-1898	23 ani
Harșia Augustin	Sighișoara	1875-1882	7 ani
Sebessi Ákos	Sighișoara	1898-1916	18 ani
Linz Francisc	Brașov	1869-1885	16 ani
Lunz Carol	Brașov	1905-1918	13 ani
Maager Iosif	Brașov	1885-1896	11 ani
Nemeș Petru	Brașov	1885-1900	15 ani
Schnell Carol	Brașov	1897-1905	8 ani
Fay Andor	Reghin	1897-1909	12 ani
Gidofalvi Istvan	Reghin	1888-1896	8 ani
Kapbedo Francisc	Târgu Mureș	1892-1910	18 ani
Tompa Gyula	Târgu Mureș	1875-1885	10 ani
Vitalyos Samuel	Târgu Mureș	1877-1895	18 ani

1. Istoriografie

Istoriografia occidentală a acordat spații largi instituției notariale. Francezii, prin metode specifice (istoria cantitativă, istoria serială, istoria mentalităților), au

---

⁷ *Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996, Anexa nr. 6.*

descoperit primii importanța și aportul decisiv al surselor notariale⁸. În Franța funcționează un Institut Internațional de Istoria Notariatului (din 1974) și s-a creat o revistă specializată, *Le Gnomon* (în 1976). Orașele Strasbourg (1978)⁹ și Toulouse (1988, 1989, 1990, 1991), au devenit locurile consacrate pentru întâlniri colocviale, dezbateri și discuții despre actele notariale sau metodele de investigare. Prin Jean-Luc Laffont s-a inițiat o istorie a notariatului și colecția *Histoire notariale*. O mare atenție s-a acordat surselor notariale și definirii termenilor specifici (*"practica notarială"*, *"sistem notarial"*). S-a publicat mult, înregistrându-se o adevărată explozie de tratate științifice, teze de doctorat, colocvii, congrese, mese rotunde, sinteze și volume ale unor conferințe.

În timp ce italienii¹⁰ sau maghiarii¹¹ se ocupă de epocile medievală, modernă și contemporană, românii s-au preocupat mai ales de secolele XVII-XVIII¹². Un aport esențial la o mai bună cunoaștere a notariatului modern din Transilvania și-au adus Dimitrie Bonciu, notar șef al comitatului Arad, și Mihai Besan, notar public regesc în Lugoj. Ambii au compus, prelucrat și publicat în limba română în anii 1875¹³ și 1906¹⁴ legea despre notarii publici regești din 1

---

⁸ Emile Vivier, *Les archives notariales*, în "Supplément aux Annales de Normandie", nr. 1, 1953, pp. 10-14; Adeline Daumard, François Furet, *Méthodes de l'histoire sociale: les archives notariales et la mécanographie*, în "Annales. Économies, Sociétés, Civilisations", nr. 4, 1959, pp. 676-693; Jean-Luc Laffont, *L'exploitation des archives notariales en France. Jalons Historiographiques*, în Scarlett Beauvalet-Boutouyrie, Vincent Gourdon, François-Joseph Ruggiu (coord.), "Liens sociaux et actes notariés dans le monde urbain en France et en Europe (XVI-e–XVIII-e siècles)", Centre Roland Mousnier, Paris, 2004, p. 47.

⁹ *Les actes notariés, source de l'histoire sociale XVI-XIX siècles. Actes du Colloque de Strasbourg* (mars 1978), Société savante d'Alsace et des régions de l'Est, Coll. Grandes Publications, T XVI, Strasbourg, Istra, 1979, 347 p.

¹⁰ Antonio d'Argentino, *Étude sur les sources successorales et notariales: la distribution patrimoniale à Bénévent entre 1876 et 1905*, în "Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Age, Temps modernes", t. 97, nr. 1, 1985, pp. 381-398; Olivier Faron, *Projet d'étude des archives notariales milanaises pour la période moderne et contemporaine*, în "Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée", tom 112, nr. 1, 2000, pp. 209-226; Lucien Faggion, *Il notaio, la società e la mediazione in età moderna nelle storiografie francese e italiana: un confronto*, în "Acta Histriae", 16, 2008, nr. 4, pp. 527-544.

¹¹ Rokolya Gábor, *The Beginnings of modern notariat in Hungary (1875-1947)*, Budapest, 2010.

¹² Marionela Wolf, *Chirurg-maior și înalt temnicer în Timișoara carolină. Studiu de caz asupra recursului metodic la testamente și acte notariale în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia", 51, nr. 2, 2006, pp. 1-35; Adrian Magina, *Notarii Caransebeșului în secolul al XVII-lea*, în "Analele Banatului. Arheologie-Istorie", XIX, 2011, pp. 303-309.

¹³ Demetriu Bonciu, *Învățătură pentru poporul român despre legea adusă în privința notarilor publici regești, despre foloasele și întrebuințarea ei*, Arad, Tipografia lui Ștefan Gyulai, 1875.

¹⁴ Michail Besan, *Învățătură despre legile privitoare la notarii publici regești*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Archidiecezane, 1906.

august 1875. Scopul urmărit era de a face cunoscut într-un mod cât mai accesibil și unui cerc cât mai larg de persoane terenul de activitate al notarului public, taxele fixate pentru notari și mai ales ce foloase pot avea oamenii de pe urma instituției notariale. În logica acestui tip de demers s-au înscris și prelegerile populare ținute în 1911 în comunele Cuștelnic (dr. Virgil Radeș, *Despre contracte și testament*), Târlîșua (dr. Romul Boila, *Testament și întăbulări*), Boian (dr. Romul Boila, *Despre testament și procesele ușuraticе*), Moișă (dr. Bucur Băra, *Despre testament*)¹⁵.

Cercetări mai vechi¹⁶, completate de articole relativ noi¹⁷, vizează legislația testamentară. O ipoteză de la care se poate pleca este că dacă legislația succesorală din Transilvania era egalitară¹⁸ la fel ca în Franța, Spania, Italia, Suedia, atunci și practica trebuia să fie la fel.

Producția istoriografică românească referitoare la moștenire nu este abundentă. Cea mai investigată regiune rămâne districtul Năsăud¹⁹. Câteva studii de caz – Sighișoara²⁰, Arad²¹ –, arată că recursul la testament era mai frecvent din partea elitei economice. Testamentele maghiare din Transilvania premodernă²², testamentele din Oltenia premodernă și modernă²³, testamentele unor personalități

---

¹⁵ *Prelegerile populare ținute în cursul anului 1911*, în "Transilvania", nr. 5, septembrie-octombrie 1912, pp. 357, 360.

¹⁶ Valer Moldovan, *Despre testament. Explicarea articolului de lege XVI, din anul 1876*, Sibiu, 1903; Ioan Papp, Paul Balașiu, *Procedura de moștenire din Ardeal (Legea XVI din 1894)*, Cluj, Tipografia "Carmen", 1921.

¹⁷ Marius Rotar, *Discurs testamentar în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historia”, 9/I, 2005, pp. 111-126.

¹⁸ Articolul 732 din *Codul Civil General Austriac*, traducere de Ioan Corjescu, București, Imprimeria Statului, 1921, p. 195.

¹⁹ Daniela Deteșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Claudia-Septimia Sabău (editori), *Testamente din districtul Năsăud (1861-1871)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011; Daniela Deteșan (editor), *Căsătorie și moștenire în Transilvania. Documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2013.

²⁰ Mihai Adonis, *Date privind istoricul familiei Boiu din Sighișoara. Testamentele lui Zaharia Boiu senior*, în "Revista Bistriței", XVIII, 2004, pp. 269-280.

²¹ Corneliu Pădurean, *Testamente ale unor locuitori din Arad de la începutul secolului al XIX-lea*, în Mihaela Grancea (coord.), „Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI-XX”, 2005, pp. 167-173; Daniela Deteșan, *Testamentul mecenatului Nicolae Simu*, în "Revista Bistriței", XVIII, 2004, pp. 259-267.

²² Ildikó Horn, *Testamentele maghiare din Transilvania premodernă*, în "Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească", III, 2004, nr. 1-2 (5-6), pp. 107-118.

²³ Nicolae Mihai, *Ultimul gest. Atitudini și reprezentări față de moarte în sursele testamentare din Oltenia*, în Radu Mârza, Laura Stanciu (coord.), "Cum se scrie istoria. Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane", Alba-Iulia, 2003, pp. 283-295; Idem, *Sensibilitatea față de moarte în testamentele din Oltenia premodernă și modernă (1700-1870)*, în "Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească", III, 2004, nr. 1-2 (5-6), pp. 119-142.

celebre descendente din marile familii boierești muntene²⁴, dovedesc realul interes care există pentru această problematică.

Ilustrative sunt și inițiativele de înființare a unor fundații și fonduri particulare în folosul românilor²⁵. Ele pun în evidență cât se poate de clar ideea de mecenat, de filantropie.

Istoricul Ioan Chiorean oferă într-un studiu dedicat funcționării din Transilvania repere importante despre numărul și retribuirea notarilor comunali²⁶. Dacă înainte de 1848 notarul sătesc era ales pe o perioadă de 1-2 sau 3 ani²⁷, din deceniul 8 al veacului al XIX-lea notarul comunal și cercual se alegeau pe viață²⁸.

Adiacent, tematica se înscrie direcției majore de cercetare a istoriei elitelor²⁹. Despre elite, fie că sunt politice³⁰, ecleziastice³¹, rurale³², militare³³,

---

²⁴ Georgeta Filitti, *Testamente. Antologie*, București, Editura Notarom, 2007.

²⁵ Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești nășăudene (1851-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001; Ovidiu Iudean, *Rolul fundațiilor personale administrate de Fondurile Grănicerești Nășăudene în dezvoltarea învățământului din ținutul Nășăudului. Studiu de caz: Fundația Locotenent George Pop din Leșu*, în "Revista Bistriței", XXIII, 2009, pp. 231-239; Mihaela Bedecan, *Fundații, fonduri, societăți de lectură, donații și testamente în biserica ortodoxă română oglindite în presă (1865-1873)*, în "Banatica", 2011, pp. 265-281; Cornelia Vlașin, *Istoricul fondurilor grănicerești nășăudene, 1851-1947*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2014.

²⁶ Ioan Chiorean, *Funcționărima din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, în "Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane "Gh. Șincai" al Academiei Române", nr. V-VI, 2002-2003, p. 46.

²⁷ Szábo Nicolae, *Instituția de notar sătesc în Transilvania*, în "Marisia. Studii și materiale", XIII-XIV, 1983-1984, pp. 123-145.

²⁸ Articolul 70 din legea XVIII/1871, în Iosif Pop, *Legea comunală*, Brașov, 1881, p. 76.

²⁹ Cornel Sigmirean, *Historire des elites. Perspectives historiographiques*, în "Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane "Gheorghe Șincai" Târgu Mureș", XXV/2012, pp. 90-112.

³⁰ Vlad Popovici, *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012; Judit Pál, V. Popovici (eds.), *Elites and politics in Central and Eastern Europe (1848-1918)*, Peter Lang, 2014.

³¹ Mirela Popa-Andrei (coord.), *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013.

³² Simion Retegan, *Elita satului românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX*, în „Xenopolitana”, IV (1966), nr. 1-4, pp. 102-112; Idem, *Structura socială a elitei românești din Transilvania între 1848-1867*, în Dumitru Suciu (coord.), "Realități sociale și implicare politică în Transilvania între 1849-1867. Studii", București, Editura Academiei Române, 2011, pp. 1-41; Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan, 1867-1918*, Târgu Mureș, Editura Universității "Petru Maior", 1996.

³³ Irina Marin, *The formation and allegiance of the Romanian military elite originating from the Banat military border*, Ph.D. Thesis, University College London, 2009.

culturale³⁴, s-a scris tot mai mult și mai bine în ultimii ani. Rezultatele publicate vizează diferite categorii sociale – comiți supremi³⁵, medici³⁶, canonici³⁷ etc.

2. Notari din Transilvania (1850-1918)

Notarul, alături de preot și învățător, au fost personaje emblematice din spațiul rural și urban. Câmpul de acțiune al ”notarășului” a fost larg. Redactează acte autentice, consiliază, mediază, arbitrează. Deține competențe de ofițer al stării civile, contabil, administrator, secretar, perceptor al fisei, avocat, judecător. Cu alte cuvinte, ”nu mai exista o altă funcție care să înfățișeze atâtea ipostaze ca cea de notar”³⁸.

”Domnul notar” a fost și un celebru personaj literar. A deținut rolul principal în piesa lui Octavian Goga³⁹ inspirată de alegerile electorale la care însuși autorul participase în 1910 ca și candidat al Partidului Național Român. Drama în patru acte scoate în evidență excesele de zel și abuzurile de putere ale notarilor sub dominația ungurească⁴⁰.

Notarul ocupă o poziție onorabilă în societate și este tratat cu multă considerație. Este pus pe aceeași treaptă socială cu medicul, învățătorul și primarul

---

³⁴ Andreea Dăncilă, *Elite culturale românești în Transilvania în prima perioadă a secolului XX*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2012.

³⁵ Judit Pál, *Elita politică din Transilvania la cumpăna secolelor XIX și XX: comiții supremi*, în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), ”Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 ani”, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2010, pp. 493-501.

³⁶ Oana Habor, *Inscursiuni pe tărâmul medical transilvănean, 1876-1918. La răscrucea dintre sensibilitatea tradițională și provocările modernizării*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014.

³⁷ Mirela Popa-Andrei, *Canonic la Oradea. Recrutarea și promovarea canonicilor în Dieceza greco-catolică română de Oradea-Mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în ”Anuarul Institutului de Istorie ”George Barițiu” din Cluj-Napoca”, vol. LII, Series Historica, București, 2013, pp. 43-61; Mihaela Bedecan, *Canonicii Episcopiei Lugojului: formație intelectuală și cariere ecleziastice (1855-1918)*, în ”Fascinația trecutului. Omagiu istoricului Simion Retegan la împlinirea vârstei de 75 de ani”, coord. Daniela Deteșan, Mirela Popa-Andrei, Loránd Mádly, Cluj-Napoca, Editura Mega & Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, pp. 256-267.

³⁸ Nicolae Olariu, *Factorii intelectuali ai satelor*, în ”Administrația română. Organul Reuniunii Notarilor Comunali și Cercuali” (în continuare ”Administrația română”), Cluj, III, 1923, nr. 2-3, p. 5.

³⁹ Octavian Goga, *Domnul notar. Dramă în trei acte din viața Ardealului*, București, 1914.

⁴⁰ John Neubauer, *Conflicts and cooperation between the Romanian, Hungarian and Saxon literary elites, 1850-1947*, în Victor Karady, Borbála Zsuzsanna Török (eds.), ”Cultural dimensions of elite formation in Transylvania (1770-1950)”, Cluj-Napoca, 2008, p. 169; Andreea Dăncilă, *Literatură și politică externă în 1914: Dosarul piesei ”Domnul notar”*, în ”Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 16/I, 2012, pp. 241-252.

– toți cunoscători de carte. Școlile de notari din Lugoj sau Făgăraș⁴¹ pregăteau absolvenți cu calificare superioară, care dețineau cunoștințe de drept administrativ, drept privat, procedură procesuală, drept penal. Formarea profesională a notarilor presupunea pe lângă cunoștințe teoretice și un stagiul de practică în sate sau comune. Posturile se obțineau prin concurs, iar examenul conținea întrebări din organizarea administrației și de stat, din legea comunală. Notarul comunal și notarul cercual se alegeau pe viață. *Reuniunea notarilor ardeleni*, care ținea periodic congrese, apăra prestigiul administrației ardelenice și susținea bunul mers al notariatului. În baza legii comunale XXII/1886 s-au creat *Fonduri de pensii*, la care au contribuit, cu 10% din salariu, notarii și subnotarii comunali și cercuali⁴². Salariul unui notar comunal varia între 250-300 florini/an⁴³. Notarul comunal era plătit de comună, la fel ca medicul comunal și alți angajați. Din 1871, prin lege, se stipula că plata notarului nu poate fi mai mică de 400 florini⁴⁴.

Anuarele statistice maghiare au înregistrat pentru 1890, la nivelul Transilvaniei, un total de 1.012 notari cercuali și comunali, ajutoari de notari și diurniști, iar zece ani mai târziu numărul a crescut la 1.600⁴⁵. Istoricul Aurel Răduțiu analizează actele notarilor comunali din comuna Romos, jud. Hunedoara (registre de impozite, corespondența cu funcționarii comitatului, rapoarte, socoteli, adevărinițe, contracte, inventare)⁴⁶.

Volumele dedicate mișcării naționale a românilor din Transilvania subliniază abuzurile comise împotriva notarilor români, lupta constantă și susținută a lor și a comunităților pentru folosirea limbii române la nivel instituțional⁴⁷. Despre existența unor notari neromâni în comunele române informează pe larg presa vremii⁴⁸. Localități majoritar românești aveau notar maghiar sau sas. ”*Notarul maghiar era suprimătorul drepturilor naționale, cel care punea bețe-n roate la toate mișcările românești, reprezentantul autoritar al ideii de stat maghiar sprijinit*

---

⁴¹ Alexandru Popescu, *În chestia școlii de notari din Făgăraș. Un memoriu adresat Reuniunii Notarilor din Ardeal*, în ”Administrația română”, III, nr. 5-6, Lugoj, mai-iunie 1923, pp. 5-6.

⁴² Vezi articolul 6, litera f, din *Statut de penziune a notarilor și subnotarilor comunali și cercuali, precum și a văduvelor și orfanilor lor*, în ”Administrația română”, III, nr. 11, Lugoj, noiembrie 1923, p. 4.

⁴³ *Gazeta Transilvaniei*, XXXIII, nr. 22 din 18/30 martie 1870.

⁴⁴ Iosif Pop, *Legea comunală sau Articiii de lege XIII: 1871, V: 1876*, Brașov, 1881, p. 76.

⁴⁵ *Magyar Statisztikai Közlemények*, vol. 16, Budapesta, 1906, pp. 126-263.

⁴⁶ Aurel Răduțiu, *Romos (jud. Hunedoara). Protocolul ședințelor reprezentanței comunale, 1896-1912*, Cluj-Napoca, Editura Ecoou Transilvan, 2014, pp. 26, 55, 139, 142, 162, 172.

⁴⁷ *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918*, coord. Simion Retegan, vol. III, București, Editura Academiei Române, 2006, pp. 98, 131, 222, 272-273, 459.

⁴⁸ *Telegraful român*, XII, nr. 11, din 6 februarie 1864, p. 43.

pe baionetele jandarmilor cu pene de cocoș”⁴⁹. De exemplu, în comunele din Secuime, Trei Scaune, Odorhei și Ciuc, locuitorii, în loc să meargă la un notar român să le facă vreun contract sau testament, preferau să meargă 10-20 km la oraș la un avocat sau notar maghiar. La această stare de lucru dezastruoasă se mai adaugă și alte defecțiuni: ”în cele 33 de comune din comitatul Făgăraș s-au înregistrat în anul 1878 nu mai puțin de 10 abateri disciplinare împotriva unor notari și juzi, pentru neglijență”⁵⁰. Printre semnatarii materialelor informative au apărut nume ca: Ioan Roman, notar public în Făgăraș, Filimon Plaste, notar în Zlatna, Gheorghe Popa, notar în Teiuș și deputat dietal (1861), preocupat pentru crearea unui fond de pensii pentru notari⁵¹.

3. Sursele notariale

Documentația notarială nu a făcut încă obiectul unei anchete științifice de amploare în România. Izvoarele primare, extrem de vaste și de diverse, permit reconstruirea unui spectru larg de variabile. Există o varietate de tipuri de acte notariale. Cel mai frecvent am întâlnit testamente, donații, inventare ale averii, contracte de căsătorie sau de zestre – care au o valoare istorică deosebită. Am mai reținut, pentru bogăția conținutului, declarații (se recunoaște că o casă s-a întabulat cu drept de proprietate pe numele ginerelui în schimbul unei plăți), recunoașteri (soțul admite că toate obiectele din casă sunt cumpărate de soție din banii proprii și poate dispune de ele după bunul plac), obligațiuni (a primit împrumut o sumă pe care se obligă s-o restituie cu dobândă de 8%; a cumpărat o piatră minerală cu 250 florini pe care se obligă să-i plătească vânzătorilor), contracte provizorii sau definitive.

La prima lectură, actele notariale nu par spectaculoase. Transcrierea și prelucrarea lor necesită răbdare și pricepere, nu reprezintă o operațiune simplă. În analiză este nevoie de multă finețe. În schimb, oportunitățile de studiu pe care le oferă sunt cu adevărat extraordinare: 1) Documentele furnizează informații despre transmiterile matrimoniale și successorale. Ele recompun, ca într-un puzzle, istoria familiilor din diferite comunități rurale sau urbane; 2) Contractele de vânzare-cumpărare întocmite de notar surprind egalitățile și inegalitățile de avere de la mijlocul secolului al XIX-lea. Întrebarea clasică ”În ce măsură erau atașați oamenii de pământ?”, atât de prezentă și de dezbătută în istoriografie, își găsește răspunsul; 3) Bunurile materiale imobile și mobile consemnate în testamente sau în inventarele de avere indică standardul de viață existent; 4) Actele notariale permit realizarea

---

⁴⁹ Nicolae Badiu, *Rolul cultural al notarului*, în ”Administrația română”, IV, nr. 24, Lugoj, din 15 decembrie 1924, p. 7.

⁵⁰ *Gazeta Transilvaniei*, XLII, nr. 2, din 7/19 ianuarie 1879.

⁵¹ Aurel Dragoș, *Gheorghe Popa de Teiuș – precursor al Marii Uniri, 1918*, în ”Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana”, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, vol. VII, Arad, 2013, p. 316.

unor analize interesante din perspectiva istoriei familiei, despre poziția socio-economică a bărbatului, a văduvelor, orfanilor sau copiilor ilegitiimi.

Documentele notariale consultate s-au păstrat în stare bună, nu sunt degradate și prezintă sigiliu și ștampila notarului. Majoritatea sunt redactate în limba maghiară. Cam o treime sunt scrise în germană și 5% în limba română. Pentru autenticitate, pe prima pagină se aplica un timbru de 1 creișar și la sfârșit semnătura notarului, clientului și a martorilor. La arhive, acestea sunt grupate pe categorii distincte de probleme: registre cu succesiuni, registre cu traduceri, registre cu hotărâri definitive, registre pentru evidența copiilor, registre despre fondul de pensii al notarilor. Cât privește conținutul, predomină cele referitoare la viața de familie (viața privată a indivizilor) și cele cu caracter economico-financiar. Este vorba despre testamente, donații, inventare ale averii, contracte de vânzare-cumpăre, rapoarte, socoteli, preliminară de cheltuieli, datorii, chitanțe, procuri, recunoașteri, obligațiuni, promisiuni, cesiuni.

4. Concluzii

Actele notariale reprezintă o sursă documentară complexă, de cel mai mare interes. Oferă date precise și concludente despre micro-topografie (descriu și localizează parcele de pământ, reconstituie interiorul unor imobile), comerț și artizanat (enumeră marfa vândută, mobilierul caselor), etnografie (veșminte, unelte agricole), viața religioasă (descriu obiectele și mobilierul religios, slujbele și practicile religioase), sistemul transmiterilor succesoriale. Notariatul a gestionat consfințirea, administrarea și transmiterea proprietății. Din poveștile individuale ale locuitorilor se dezvăluie ce sistem succesoral a funcționat într-o anumită regiune – egalitar sau inegalitar. Poate cel mai bine se poate înțelege rolul notarului într-o împrejurare des întâlnită în deceniul 8 al secolului al XIX-lea. Multe testamente notariale și contracte pentru cazul de moarte au fost declarate nule și neavenite întrucât nu respectau normele prevăzute de articolul XVI/1876. Părțile implicate s-au băgat în procese, și-au prăpădit averile și bineînțeles încrederea în ”domnul notar”. Cu atât mai prețioase sunt sfaturile bune oferite de notar sau neînțelegerile aplanate între locuitori. În cazul din urmă, notarul apare ca un mediator social și cultural. Nu e un simplu executor al unor ordine, este povățuitor, îndrumător, judecător, un părinte al comunității, după principiul ”*Nimic fără Dumnezeu, nimic fără munca notarului*”.

Notarul întocmește și autentifică mai multe tipuri de documente: actele propriu-zise, dar și registre și dosare. Cel mai adesea, formatul lor este standard. Formal, părțile componente ale actelor notariale erau trei: se deschid cu o formulă tipizată de introducere, urmează conținutul propriu-zis redactat de notar și la final apare formula de încheiere. După modelul lansat în istoriografia franceză de Jean-Paul Poisson, inițiatorul unei analize globale a datelor notariale, am clasificat actele

notariale în trei categorii: acte privind familia și patrimoniul familial, acte imobiliare și acte cu caracter economic-financiar⁵².

Bibliografie:

Codul Civil General Austriac, traducere de Ioan Corjescu, București, Imprimeria Statului, 1921.

Colecțiunea legilor din anul 1880, Edițiune Oficiale, Budapesta, 1880, pp. 366-379.

Colecțiunea legilor din anul 1886 (în continuare *Colecțiunea legilor, 1886*), Edițiunea Ministeriului Reg. Ung. de Interne, Fasciculul I (I-VII), Budapesta, 1886, pp. 274-358.

Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918, vol. III, coord. Simion Retegan, București, Editura Academiei Române, 2006.

Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996, Anexa nr. 6.

Legea comunală sau Articlii de lege XVIII:1871 și V:1876, explicați de Iosif Pop, jude regesc cercual și membrul Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Brașov, 1881.

Magazinul legilor statului pe anul 1900, Edițiunea Ministeriului Reg. Ung. de Interne, Fasciculul I (I-XXII), Budapesta, 1900, pp. 246-248.

Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 16, Budapesta, 1906, pp. 126-263.

Statut de penziune a notarilor și subnotarilor comunali și cercuali, precum și a văduvelor și orfanilor lor, în "Administrația română", III, nr. 11, noiembrie 1923, Lugoj, p. 4.

Federațiunea, diurnalu politicu, literariu, comercialu și economicu, MDCCCLXXI, 1871, nr. 82, 83.

Gazeta Transilvaniei, XXXIII, nr. 22 din 18/30 martie 1870.

Gazeta Transilvaniei, XLII, nr. 2, din 7/19 ianuarie 1879.

Telegraful român, XII, nr. 11, din 6 februarie 1864.

Mihai ADONIS, *Date privind istoricul familiei Boiu din Sighișoara. Testamentele lui Zaharia Boiu senior* în "Revista Bistriței", XVIII, 2004, pp. 269-280.

Antonio d'ARGENTINO, *Étude sur les sources successorales et notariales: la distribution patrimoniale à Bénévent entre 1876 et 1905*, în

---

⁵² Vezi Tabelul din Anexe.

”Mélanges de l’Ecole française de Rome. Moyen Age, Temps modernes”, t. 97, nr. 1, 1985, pp. 381-398.

Nicolae BADIU, *Rolul cultural al notarului*, în ”Administrația română”, IV, nr. 24 din 15 decembrie 1924.

Mihaela BEDECEAN, *Canonicii Episcopiei Lugojului: formație intelectuală și cariere ecleziastice (1855-1918)* în ”Fascinația trecutului. Omagiu istoricului Simion Retegan la împlinirea vârstei de 75 de ani”, coord. Daniela Deteșan, Mirela Popa-Andrei, Loránd Mádly, Cluj-Napoca, Editura Mega & Argonaut, 2014, pp. 256-267.

IDEM, *Fundații, fonduri, societăți de lectură, donații și testamente în biserica ortodoxă română oglindite în presă (1865-1873)*, în ”Banatica”, 2011, pp. 265-281.

Michail BESAN, *Învățătură despre legile privitoare la notarii publici regești*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Archiepiscopale, 1906.

Demetriu BONCIU, *Învățătură pentru poporul român despre legea adusă în privința notarilor publici regești, despre foloasele și întrebuințarea ei*, Arad, Tipografia lui Ștefan Gyulai, 1875.

Ioan CHIOREAN, *Funcționăria din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, în ”Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane ”Gh. Șincai” al Academiei Române”, nr. V-VI, 2002-2003.

Adeline DAUMARD, François FURET, *Méthodes de l’histoire sociale: les archives notariales et la mécanographie*, în ”Annales. Économies, Sociétés, Civilisations”, nr. 4, 1959, pp. 676-693.

Andreea DĂNCILĂ, *Elite culturale românești în Transilvania în prima perioadă a secolului XX*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2012.

IDEM, *Literatură și politică externă în 1914: Dosarul piesei ”Domnul notar”*, în ”Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 16/I, 2012, pp. 241-252.

Daniela DETEȘAN, *Testamentul mecenatului Nicolae Simu*, în ”Revista Bistriței”, XVIII, 2004, pp. 259-267.

Daniela DETEȘAN (editor), *Căsătorie și moștenire în Transilvania. Documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2013.

Daniela DETEȘAN, Adrian ONOFREIU, Mircea PRAHASE, Claudia-Septimia SABĂU (editori), *Testamente din districtul Năsăud (1861-1871)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011.

Vasile DOBRESCU, *Elita românească în lumea satului transilvan, 1867-1918*, Târgu Mureș, Editura Universității ”Petru Maior”, 1996.

Aurel DRAGOȘ, *Gheorghe Popa de Teiuș - precursor al Marii Uniri, 1918*, în "Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana", coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, vol. VII, Arad, 2013.

Lucien FAGGION, *Il notaio, la società e la mediazione in eta modernà nelle storiografie francese e italiana: un confronto*, în "Acta Histriae", 16, 2008, nr. 4, pp. 527-544.

Olivier FARON, *Projet d'étude des archives notariales milanaises pour la periode moderne et contemporaine*, în "Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée", tom 112, nr. 1, 2000, pp. 209-226.

Georgeta FILITTI, *Testamente. Antologie*, București, Editura Notarom, 2007.

Octavian GOGA, *Domnul notar. Dramă în trei acte din viața Ardealului*, București, 1914.

Oana HAVOR, *Inscursiuni pe tărâmul medical transilvănean, 1876-1918. La răscrucea dintre sensibilitatea tradițională și provocările modernizării*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014.

Ildikó HORN, *Testamentele maghiare din Transilvania premodernă*, în "Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească", III, 2004, nr. 1-2 (5-6), pp. 107-118.

Ovidiu IUDEAN, *Rolul fundațiilor personale administrate de Fondurile Grănicerești Năsăudene în dezvoltarea învățământului din ținutul Năsăudului. Studiu de caz: Fundația Locotenent George Pop din Leșu*, în "Revista Bistriței", XXIII, 2009, pp. 231-239.

Jean-Luc LAFFONT, *L'exploitation des archives notariales en France. Jalons Historiographiques*, în Scarlett Beauvalet-Boutouyrie, Vincent Gourdon, François-Joseph Ruggiu (coord.), "Liens sociaux et actes notariés dans le monde urbain en France et en Europe (XVI-e–XVIII-e siècles)", Centre Roland Mousnier, Paris, 2004.

Les actes notariés, source de l'histoire sociale XVI-XIX siècles. Actes du Colloque de Strasbourg (mars 1978), Société savante d'Alsace et des régions de l'Est, Coll. Grandes Publications, T XVI, Strasbourg, Istra, 1979, 347 p.

Adrian MAGINA, *Notarii Caransebeșului în secolul al XVII-lea*, în "Analele Banatului. Arheologie-Istorie", XIX, 2011, pp. 303-309.

Irina MARIN, *The formation and allegiance of the Romanian military elite originating from the Banat military border*, Ph.D. Thesis, University College London, 2009.

Dumitru Viorel MĂNESCU, Doina DUNCA, *Documentar. Acte normative cu caracter notarial din perioada 1874-1975*, București, Editura Notarom, 2006.

Nicolae MIHAI, *Sensibilitatea față de moarte în testamentele din Oltenia premodernă și modernă (1700-1870)*, în "Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească", III, 2004, nr. 1-2 (5-6), pp. 119-142.

IDEM, *Ultimul gest. Atitudini și reprezentări față de moarte în sursele testamentare din Oltenia*, în Radu Mârza, Laura Stanciu (coord.), "Cum se scrie istoria. Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane", Alba-Iulia, 2003, pp. 283-295.

Valer MOLDOVAN, *Despre testament. Explicarea articolului de lege XVI, din anul 1876*, Sibiu, 1903.

John NEUBAUER, *Conflicts and cooperation between the Romanian, Hungarian and Saxon literary elites, 1850-1947*, în Victor Karady, Borbála Zsuzsanna Török (eds.), "Cultural dimensions of elite formation in Transylvania (1770-1950)", Cluj-Napoca, 2008.

Nicolae OLARIU, *Factorii intelectuali ai satelor*, în "Administrația română. Organul Reuniunii Notarilor Comunali și Cercuali", III, Cluj, 1923, nr. 2-3.

Ioan PAPP, Paul BALAȘIU, *Procedura de moștenire din Ardeal (Legea XVI din 1894)*, Cluj, Tipografia "Carmen", 1921.

Judit PÁL, *Elita politică din Transilvania la cumpăna secolelor XIX și XX: comiții supreme*, în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), "Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 ani", Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2010, pp. 493-501.

Judit PÁL, Vlad POPOVICI (eds.), *Elites and politics in Central and Eastern Europe (1848-1918)*, Peter Lang, 2014.

Corneliu PĂDUREAN, *Testamente ale unor locuitori din Arad de la începutul secolului al XIX-lea*, în Mihaela Grancea (coord.) „Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI–XX”, 2005, pp. 167-173.

Iosif POP, *Legea comunală sau Articiii de lege XIII: 1871, V: 1876*, Brașov, 1881.

Mirela POPA-ANDREI, *Canonic la Oradea. Recrutarea și promovarea clericilor în Dieceza greco-catolică română de Oradea-Mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în "Anuarul Institutului de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca", vol. LII, Series Historica, București, 2013, pp. 43-61.

Mirela POPA-ANDREI (coord.), *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013.

Alexandru POPESCU, *În chestia școalei de notari din Făgăraș. Un memoriu adresat Reuniunii Notarilor din Ardeal*, în "Administrația română", III, nr. 5-6, mai-iunie 1923.

Vlad POPOVICI, *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012.

Prelegerile populare ținute în cursul anului 1911, în "Transilvania", nr. 5, septembrie-octombrie 1912.

Aurel RĂDUȚIU, *Romos (jud. Hunedoara). Protocolul ședințelor reprezentanței comunale, 1896-1912*, Cluj-Napoca, Editura Eco Transilvan, 2014.

Simion RETEGAN, *Elita satului românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX*, în „Xenopolitana”, IV (1966), nr. 1-4, pp. 102-112.

IDEM, *Structura socială a elitei românești din Transilvania între 1848-1867*, în Dumitru Suci (coord.), "Realități sociale și implicare politică în Transilvania între 1849-1867. Studii", București, Editura Academiei Române, 2011, pp. 1-41.

ROKOLYA Gábor, *The Beginnings of modern notariat in Hungary (1875-1947)*, Budapest, 2010.

Marius ROTAR, *Discurs testamentar în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historia”, 9/I, 2005, pp. 111-126.

Cornel SIGMIREAN, *Historire des elites. Perspectives historiographiques*, în "Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane "Gheorghe Șincai" Târgu-Mureș", XXV/2012, pp. 90-112.

SZÁBO Nicolae, *Instituția de notar sătesc în Transilvania*, în "Marisia. Studii și materiale", XIII-XIV, 1983-1984, pp. 123-145.

Lazăr URECHE, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001.

Emile VIVIER, *Les archives notariales*, în "Supplément aux Annales de Normandie", nr. 1, 1953, pp. 10-14.

Cornelia VLAȘIN, *Istoricul fondurilor grănicerești năsăudene, 1851-1947*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2014.

Marionela WOLF, *Chirurg-maior și înalt temnicer în Timișoara carolină. Studiu de caz asupra recursului metodic la testamente și acte notariale în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia", 51, nr. 2, 2006, pp. 1-35.

ANEXE
Tipuri de acte notariale

Acte privind familia și patrimoniul familial		Acte imobiliare	Acte cu caracter economic-comercial
Acte matrimoniale	Acte succesoriale		
- acte matrimoniale (între miri, cu sau fără părinți)	- acte justificative privind activitatea Judecătorei și Sedrii Orfanale (adopții)	- contracte de vânzare-cumpărare (provizorii sau definitive)	- contracte de împrumut (<i>obligatiune</i>)
- contracte de zestre (între părinții mirilor)	- donajii (<i>document de donațiune la casu' de moarte</i>)	- închirieri de imobile	- contracte de arendare
- confirmări privind dreptul de proprietate asupra unor bunuri mobile (<i>recunoaștere</i>)	- codicile	- declarații privind dreptul de proprietate sau de posesiune asupra unor bunuri imobile	- contracte de anuitate
	- inventare după deces (<i>inventar de lăsământ</i>)	- transfer al dreptului de proprietate între soți	- tranzacții comerciale
	- partaje și renunțări la succesiune	- garanții ipotecare	- contracte de asociere
	- concilierii (învoietli) între rude		- atestate de licitații
	declarații		- acte de credit